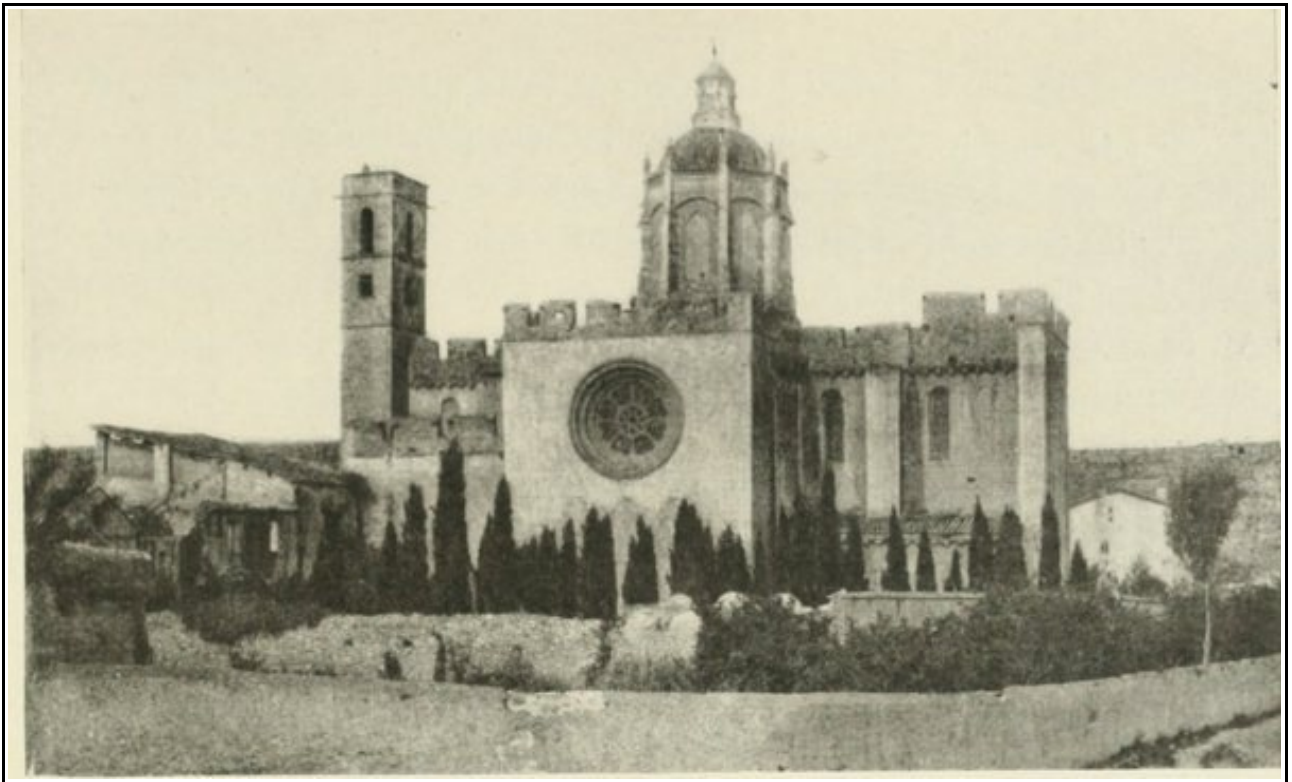

ARQUITECTURA MEDIEVAL

“El Monestir de Santes Creus”

Imatge 1. Santes Creus any 1913

Grau d'Humanitats
Historia de l'Art 1; Aula 2
Àngel Garcia Vilaubí
HAU 5
arquitectura medieval

Portada.....	1
Índex.....	2
Introducció.....	3

Context Històric:

L'art i la societat de la edat mitjana.....	3-4
Els monestirs cistercencs.....	4-5
Els monestirs cistercencs i la relació amb la noblesa.....	5
El monument estudiat: <i>El Monestir de Santes Creus:</i>	
- Orígens i ubicació.....	5
- Desenvolupament del projecte i expansió.....	6-7
- Declivi i extinció.....	7

Context Artístic:

Elements constructius de l'arquitectura gòtica.....	7-8
La catedral com exemple dels trets definidors de l'arquitectura gòtica.....	8-10
El gòtic català.....	10-11
Taula comparativa entre gòtic català i internacional.....	11
Relació entre les ordres mendicants i l'arquitectura gòtica catalana.....	12
Trets característics de l'arquitectura cistercenca.....	12
Estructura i organització dels monestirs cistercencs.....	13
Planta ideal dels monestirs cistercenc.....	13
Comparació de planta dels monestirs de Poblet, Vallbona i Santes Creus.....	14
El monument estudiat: <i>El Monestir de Santes Creus:</i>	
-Estructura de l'església.....	15
-Les tombes reals.....	15-16
-El dormitori dels monjos.....	16
-El Claustre gòtic.....	16-17
-El Claustre posterior o segon claustre.....	17-18
-Sala capitular.....	18
-Palau Reial.....	18-19
-Retaule de Santes Creus com a obra d'art destacada.....	19-21

Context cultural i religiós:

Els monestirs i la formació dels ordres religiosos.....	23
L'ordre Cister.....	24
La Regla Benedictina.....	24-25
literatura relacionada amb els monestirs.....	25-26
El monument estudiat: <i>El Monestir de Santes Creus</i>	26-27

Conclusions.....	27-28
Referències bibliogràfiques i procedència de les imatges.....	29-32

Introducció

La raó per la qual m'he decidit a tractar aquest conjunt monàstic, a banda de la seva riquesa monumental, és per la seva proximitat tant física com emocional, ja que és el lloc on vaig tenir el privilegi de contraure matrimoni, concretament en un dels llocs més importants del recinte tant arquitectònic com estèticament que és el *claustre principal*.

Es diu que els monestirs són molt representatius de la societat i l'època del romànic mentre que les catedrals ho són de la societat i l'època del gòtic. A l'hora d'escollir entre un monestir o una catedral gòtica resultava difícil l'elecció. El fet de poder descriure un *monestir gòtic cistercenc*, proper i magnífic alhora, com el de Santes Creus, em dona la possibilitat de tractar en aquest treball tot el relacionat a la concepció dels monestirs, amb el seu ideal de vida religiosa monàstica, les diferents formes de cenobitisme, la concepció religiosa basada en la utilitat i practicitat del recinte, el meravellós emplaçament on es troba el monestir de Santes Creus, etc. Però també, poder tractar la bellesa de l'art gòtic sense deixar de banda les aportacions característiques del gòtic català. Tot plegat una bona oportunitat d'aprofundir en l'arquitectura medieval i de passada, estudiar la monumentalitat del nostre patrimoni arquitectònic. No deixarem de tractar, dins el context del monument escollit, la complexitat dels estils medievals, així com la situació històric-religiosa que han acompanyat al seu desenvolupament fins arribar als nostres dies.

La metodologia utilitzada ha seguit els aspectes definits en el document d'orientacions per la elaboració de l'HAU 5, incorporant els apartats i recopilant la informació necessària i pertinent per a defensar aquest treball, alhora que intentant ser curós en la selecció del material escollit i clicant-lo de forma correcta en l'apartat corresponent a bibliografia.

Context històric.

L'art i la societat de l'edat mitjana

Al segle XIII els monuments i representants de l'art de tota la cristiandat foren **les catedrals** a més de ser la font del poder religiós a les ciutats. El poder i la autoritat religiosa continuaria a Roma, però amb la creació de *La Universitat* a París, *instruïren* als nous teòlegs sobre com pensar i com resar, vigilant de prop als mestres i deixebles, però també s'hi s'ensenyaren les formes de com construir i decorar.

Al 1163 s'iniciaren les obres d'una nova catedral, on es prengueren dues decisions crucials, la primera, al 1180, la *d'alçar les voltes un terç més de l'habitual* mitjançant el perfeccionament dels **arcbotants**, la segona, sobre el 1250 seria la de obrir els *forats als murs* per col·locar les acolorides **rosasses**. Aquestes innovacions acabarien estenent-se per tota Europa. Cada ciutat europea competiria per construir la catedral més espectacular. Les ciutats acollirien des de la seva insignificança arquitectònica aquestes catedrals monumentals com a símbol del **Poder Sobirà del Cos Eclesiàstic**.

L'execució de l'obra arquitectònica es va posar en mans dels **doctors en pedres**, que

començarien a anomenar-se “*architectes*” al segle XIII i a signar amb el seu nom les obres. Els canònics havien de ser capaços de lligar l'anàlisi amb la síntesi per poder-ho transmetre a aquests arquitectes i per que la catedral arribés a ser una unitat cohesionada i capaç de capturar la mirada de l'espectador. Teòlegs i dialèctics estudiaven les lleis de l'òptica per construir aquest espai interior que s'hauria d'aixecar cap al cel i omplir-se de llum. I així es van buidar els murs de les catedrals fins reduir-los a la mínima expressió per tal que la llum s'expandís al seu interior, tal i com *l'Abat Suger* (1081-1151) va visionar i acabà plasmant en l'església de Saint-Denis. En els vitralls es feia realitat l'encanteri de que les figures representades en ells (vides de sants o històries bíbliques) es feien immaterials fins desaparèixer per l'acció de la llum. La lliçó per l'espectador havia de ser la transmutació de la matèria en esperit. Els murs resplendents eren la figuració de la Jerusalem celestial, la ciutat de Déu. Es pretenia mostrar de manera espectacular el camí del cristià, la salvació, i per que el missatge pogués arribar millor a l'espectador, els personatges havien de semblar reals i amb expressions verdaderes, donant especial èmfasi a l'expressió emotiva i dels sentiments. Aquesta voluntat realista faria que les escultures gòtiques acabessin separant-se dels marcs i dels murs (amb els retaules, els quadres i les estàtues exemptes).

A finals del segle XIII apareixen les ordres mendicants que qüestionen la importància de l'ornamentació, fent prevaldre la humilitat, la pobresa o la caritat sobre la ostentació de les catedrals. Aquests que a diferència dels monjos estaven dins les ciutats van ser cridats a establir-se en convents sense traïr el vot de pobresa. Es varen construir esglésies a les ciutats per la predicació, amb imatges senzilles però efectives que proclamessin l'evangeli. Més tard multiplicarien el seu ús per descriure tota una **narració**. Com la pintura era menys costosa seria aquesta la escollida per fer present la fe cristiana i propagar-la al igual que ells mateixos s'anaven propagant i introduint en totes les esferes de la societat amb el seu discurs de responsabilitat individual. Això també contribuiria amb la banalització de la imatge devocional, que coincidiria al segle XIII amb l'hedonisme i amb una progressiva **dessacralització de les obres d'art**. La mateixa decoració religiosa, poc a poc, passà a donar més importància a l'elegància, a la qualitat de l'obra; la realitat sensible començaria a prevaldre sobre la realitat espiritual. Els artistes començaran a desenvolupar una certa llibertat creativa a banda de les autoritats religioses.

Els monestirs cistercencs

A la meitat del segle XII es donà la fase proto-gòtica o de transició i que coexistí amb el romànic. Fruit de les idees reformadores de San Bernard contra l'opulència de Cluny, l'ordre Cister fou l'encarregat de difondre l'art monàstic de la Borgonya però despullant-lo gairebé de tota ornamentació escultòrica. Per això es buscà la utilització racional dels elements amb prioritat de l'economia i la utilitat, amb la cerca de la senzillesa de les estructures, la sobrietat, la manca d'ornamentació, la reducció geomètrica, la disminució de les dimensions, l'estalvi de la massa i de la decoració i

l'ús dels característics *arc apuntat i voltes de ogives amb rosasses* com a símbol de Maria. **Bernardo de Clarval** fou el difusor del moviment per tota Europa amb la base d'un abat i 12 monjos. La regla conventual disposà l'ordenació del monestir i el treball agrícola i artesà. Exemples característics d'això són els monestirs de Citeaux a 1113, Clairvaux 1115, Veruela a Zaragossa, les Huelgas a Burgos i Poblet al 1149, Santes Creus al 1152 i Vallbona de les Monges al 1157.

Aquesta ordre fou introduïda a Catalunya amb el recolzament de la reialesa i la noblesa catalana amb la missió de afavorir el desenvolupament dels territoris conquerits al segle XII. L'estabilitat dels assentaments de l'ordre conjuntament amb voluntat de romandre determinaria la *solidesa de les construccions* (reduint al màxim l'ús de la fusta) i la seva monumentalitat dels monestirs de Santes Creus, Poblet i Vallbona. La major part de les dependències monàstiques foren cobertes amb *voltes de creueria* (excepte en les esglésies que van ser menys utilitzades), donant gran plàsticitat estètica al conjunt. Però la gran aportació d'aquests monestirs al gòtic català serà *l'arc diafragma*. A partir del seu ús en aquestes construccions, es convertirà en *un dels recursos més característics de l'arquitectura gòtica catalana*, fins el punt que aquests monestirs seran considerats *laboratoris per l'experimentació arquitectònica* que serà àmpliament utilitzada en d'altres construccions com l'anomenada *arquitectura de repoblació* (petites esglésies construïdes mentre es repoblava el mitjà rural per afavorir la cristianització amb exemples dispersos a Mallorca, Xàtiva i País Valencià), caracteritzades per una sala rectangular coberta amb arcs diafragma, de gran simplicitat però que resultaran crucials per les futures construccions.

Monestirs cistercencs i relació amb la noblesa

Aquesta relació es posa de manifest especialment en les sepultures, clàssicament ubicades a l'interior de les esglésies i a prop de l'altar major com és el cas de *Poblet o Santes Creus*. En aquest darrer cas i com tractarem posteriorment, serà el lloc d'enterrament dels nobles morts durant la conquesta de Mallorca i de la mateixa família Montcada, fundadors del monestir, que en el cas de **Guillem II de Montcada**, es mostrarà com *un dels primers exemples d'art funerari gòtic català*.

El monument estudiat: El Monestir de Santes Creus.

Orígens i ubicació

Ubicat al poble del mateix nom, capital del municipi d'Aiguamúrcia a l'Alt Camp, actualment dessacralitzat i sense vida monàstica, el Monestir de "Santa Maria de Santes Creus" va ser fundat per iniciativa d'una de les principals famílies nobles de Catalunya, la família Montcada, a partir de la cessió de terres als monjos de l'abadia de la Grand Selva a l'antiga Tolosa de Llenguadoc a principis de segle XII.

L'assentament inicial donat per la família fou una propietat o "*alou*" a la població de Cerdanyola del Vallès, anomenat "*l'alou de Valldaura*" on es fundaria el monestir

l'any 1152 i que posteriorment s'anomenaria “*Santa Maria de Valldaura*”, però la manca de recursos hídrics i la proximitat a Barcelona forçaren que la comunitat sol·licités al Comte de Barcelona i al príncep d'Aragó, Ramon Berenguer IV la concessió d'un lloc proper a la recent conquerida Catalunya Nord essent concedit a l'Espluga d'Ancosa, on el monestir no s'arribaria a construir mai. No seria fins el 2 de juny de 1160 quan en Guerau Alemany IV de Cervelló, Gerard de Jorba i Guillem de Montagut farien la donació de les propietats de Santes Creus, un emplaçament al costat del riu Gaià i prop també del monestir de Poblet. D'aquesta manera l'*Ordre de San Bernat* es reafirmava a Catalunya amb la seva acció repobladora que es veuria culminada amb la construcció del monestir de Vallbona al 1175. Per problemes de tipus jurisdiccionals entre la diòcesi de Barcelona i la de Tarragona, el trasllat es demorà fins que el papa Alexandre II decretà *la independència del monestir al 1168*.

Desenvolupament del projecte i expansió

La primera etapa del Monestir començà amb el mandat de l'abat fundador, Pere de Valldaura (Santes Creus del 1158 al 1184), va ser qui aprovà els plànols de l'edifici seguint el model arquitectònic típic cistercenc a semblança del monestir d'on procedien, el de *Grand Selva*. Amb l'arribada dels monjos al 1168 es construïran les principals dependències monacals, seguides de l'església al 1174, i els dormitoris dels monjos l'any 1191. L'església no s'acabà fins l'any 1226 a la que seguí l'hospital al 1229 i més tard s'inicià el refector del claustre l'any 1302, avui desaparegut, i del 1313 al 1341 es construï el claustre anterior obra d'un arquitecte anglès anomenat Reinard de Fonoll. A partir d'aquí, l'ordre s'expandiria per tots els voltants i fins llocs tan allunyats com el Baix Ebre, el Barcelonès o el Vallés Occidental.

La monarquia catalana s'interessà per l'ordre a mitjans del segle XIII, durant el mandat de l'abat Sant Bernat Calvó (1226-1293) que havia estat conseller de Jaume el Conqueridor durant les conquestes de Mallorca i València, engrandint el complex monacal amb noves construccions.

Una altra fita important que dignificaria especialment el monestir, fou durant el mandat del l'Abat Gener (1276-1285) en rebre les tombes reials, primer de *Pere el Gran* i després del seu fill *Jaume el Just* i la seva esposa, *Blanca d'Anjou*. Durant el temps d'aquests monarques, el monestir tingué una importància rellevant dins el món cistercenc català, especialment sota la conducció de l'abat fra Bonanat de Vila-seca, fundant la filial de Santa Maria de Valldigna l'any 1298 i el monestir d'Altofonte a Sicília. Seria Jaume II qui faria convertir les *habitacions abacials* en *Palau Reial*, faria *demolir el claustre romànic substituint-lo pel gòtic* i manaria construir el *cimbori* sobre el creuer de l'església. Més tard, durant el regnat de *Pere el Cerimoniós* (1336-1387), s'amurallaria el monestir i, decantant-se pel *monestir de Poblet*, Santes Creus deixaria de ser palau i panteó reial tornant les dependències palatines de nou a habitacions normals. La guerra amb Castella del 1376 al 1378 determinaria la fortificació del recinte. Durant els segles XIV al XVI es fundà “*l'Ordre Militar de Montesa*” pel papa Joan XIII mitjançant la qual s'aportaria un monjo del monestir per

ser prior d'aquest ordre, donant a Santes Creus una gran influència durant tots aquests anys. El monestir de Santes Creus acolliria els béns de l'extint monestir femení de *Bonrepòs* al Priorat juntament amb les despulles de la reina Margarida de Prades, esposa segona de *Martí l'Humà* (recentment instal·lat al mur de l'església, a la nau de l'evangeli), finalment el papa Benet XIII visitaria el monestir l'any 1410.

A finals del segle XV i fruit dels canvis en l'explotació de les propietats, el monestir hauria de pagar un canon per l'ús de les terres no pagat fins aleshores i que duraria fins l'exclaustració l'any 1835. *Al segle XVI i XVII amb un augment de l'activitat cultural, el monestir es faria amb nombrosos incunables i manuscrits.* El monestir conjuntament amb el de Poblet es resistí al projecte de *Congregació Cistercenca de la Corona d'Aragó*, defensant el **model d'abats perpetus**. A la mort de l'abat Jaume Carnisser i amb el nou abat quadriennal Josep Barberà l'any 1619, el monestir començà una nova etapa que duraria fins la seva extinció. Al 1640 s'aixecà el nou Palau de l'Abat, sobre l'antic Hospital de Pobre, i al 1733 es construí la infermeria i s'amplià el refector, perdent els trets gòtics. A la segona meitat del segle XVIII s'acabaren d'urbanitzar les places i la porta de l'*Assumpta*. Durant el mandat de l'abat Bartomeu Rovira, els monjos abandonaren les dependències del claustre anterior que es restaurà passant a ocupar definitivament la zona del claustre posterior.

Declivi i extinció

A partir de la incorporació de l'ordre a la Congregació de la Corona d'Aragó, el nomenament dels abats va passar de ser vitalici a **triennal**, al mateix moment va començar una *davallada que arribarà fins a la exclaustració dels monjos al 1820*. A tot això hi contribuïrien episodis com la Guerra del Francès del 1808 al 1814 o el Trienni Liberal del 1820 al 1823. La vida monacal es restaurà transitòriament entre l'any 1823 al 1835 i es dissolgué definitivament *el dia 25 de juliol*. Poc després comença el saqueig del monestir, la crema de l'església i la profanació de les sepultures. La desamortització de Mendizàbal impossibilità cap nou intent per reprendre la vida monacal. El poble de Santes Creus es desenvolupà a partir del 1843, i l'any 1870 s'ocuparà el monestir per presos de Tarragona per por a patir malalties, contribuint al deteriorament de l'edifici. Hauria d'arribar la declaració de Monument Històric l'any 1921 per començar la seva restauració, fins passar definitivament a mans de l'organisme de conservació del **Patronat Històric de la Generalitat**.

Context artístic.

Elements constructius de l'arquitectura gòtica

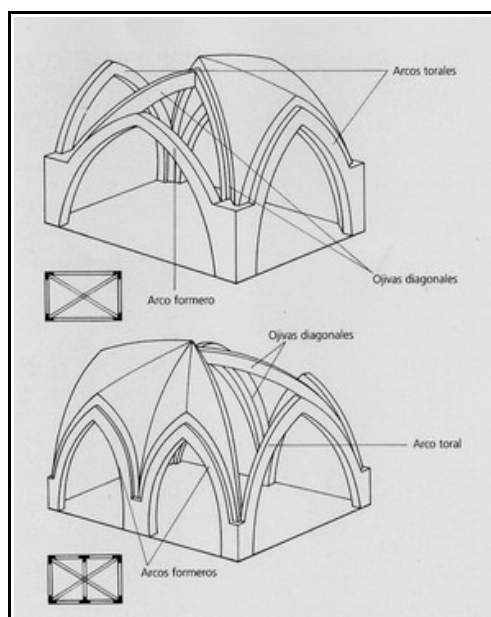
Des d'un punt de vista tècnic, l'arquitectura gòtica es defineix per ***l'arc apuntat i la volta de creueria***. També es troba definida per les solucions que ofereix, com els arcbotants, contraforts, pinacles, pilars fasciculats, gablets, agulles i rosasses o els signes figuratius com la verticalitat o la linealitat. Però el verdader caràcter gòtic d'un edifici es troba en la *nova concepció de l'espai* i en la idea de *continuitat* entre tots els

diferents *elements de la construcció*.

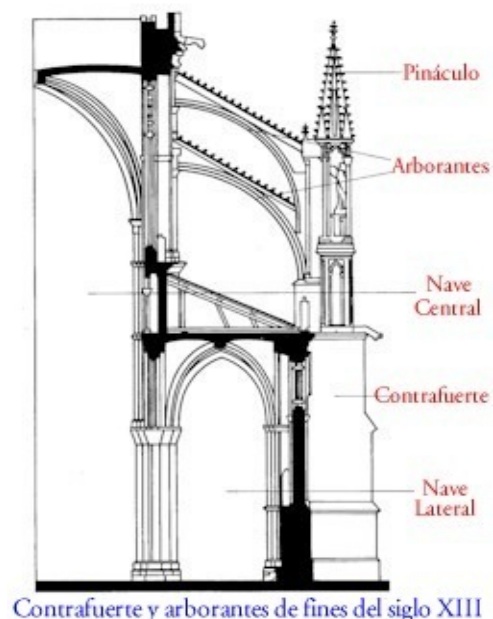
On es posa de manifest tot el significat d'aquest estil arquitectònic, és en la **construcció de les catedrals**, ja que tota la seva concepció, mitjançant les estàtues del pòrtics, els dibuixos dels vitralls, els monstres i les gàrgoles, així com per la seva orientació i la seva estructura, tenen un significat que haurà de ser traduït per l'home medieval per englobar-ho dins d'aquesta **visió espiritual del món**. En el **romànic**, cada tram havia de mantenir una proporció entre la longitud, alçada i amplada apreciable directament, però la relació del conjunt de tota l'església només es pot valorar com la suma dels diferents trams, per això aquestes esglésies ens resulten baixes d'alçada. En el cas de l'interior **gòtic**, les relacions es fan respecte el conjunt de l'edifici. L'alçada doncs, estarà en proporció amb el total de l'edifici i no respecte un tram d'aquest. D'aquesta forma, en intentar equilibrar les dimensions del plànol horitzontal amb el vertical es dona lloc a les característiques **catedrals elevades**.

La catedral com exemple dels trets definidors de l'arquitectura gòtica

Essent, aquest, l'edifici més característic de l'estil gòtic, on s'han concentrat tots els esforços per solucionar els problemes constructius, descriurem els elements arquitectònics que ho caracteritzen.

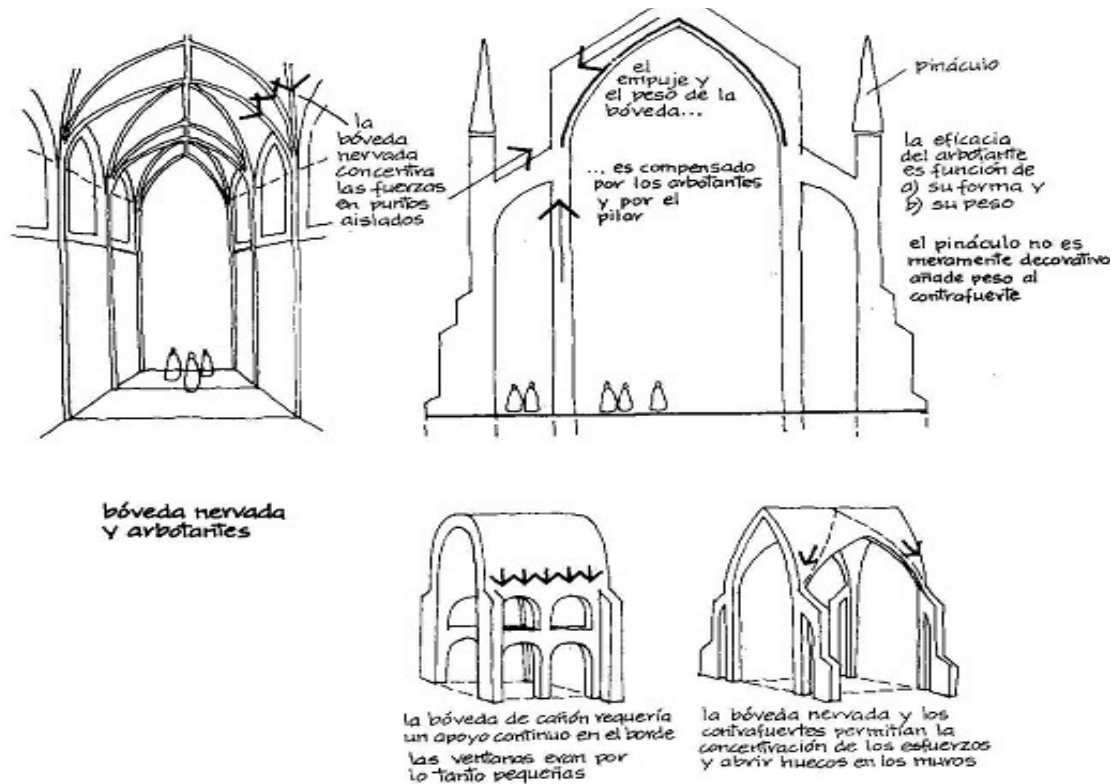
Imatge 2. volta de creueria simple i sexpartida

Imatge 3. elements de suport arquitectònic

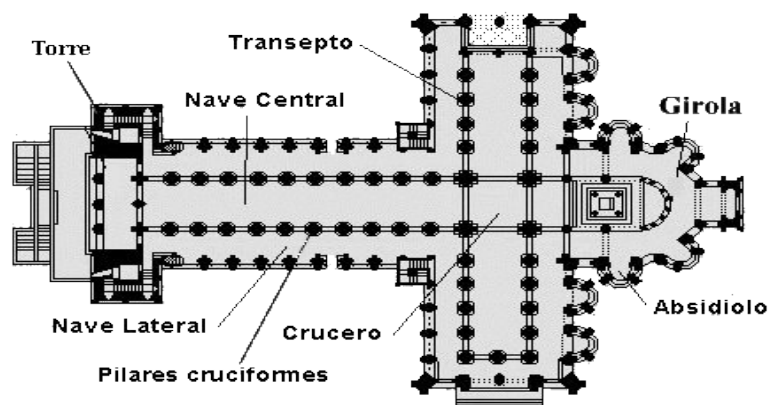
La **innovació** en la forma de **contrarestar les pressions** de les parets de les esglésies i catedrals gòtiques són les que defineixen aquesta arquitectura, que aconseguiran **aprimar els murs i aixecar grans construccions**. La clau en l'èxit de la **volta de creueria** està en **concentrar les forces** en els nervis que convergeixen cap a la clau de la volta i **alleugerir** els plements (trams de paret que conformen i ocupen l'espai entre els nervis de les voltes). Això permet la cobertura de grans superfícies, com les naus, els deambulatoris o les capelles radials. **La paret** perdrà la seva funció sustentadora i passarà a ser un **element de tancament**, traslladant als **pilars** la tasca de concentració i

distribució de les carregues que permetrà obrir els finestrals que donaran la sensació de transparència als murs, omplint de llum i colors a tot l'espai de l'edifici. Aquests pilars seguiran el principi del gòtic de verticalitat i alleugeriment de la massa, evolucionant de cilíndrics amb capitell, a d'altres amb columnetes adossades i fins els fasciculats o el pilar acantonat cilíndrics amb 4 columnes adossades als eixos principals. També la volta de creueria es resoldrà de maneres diferents, com les estrellades en ventall.

Imatge 4. Sistemes de contrarest. Arcbotants i volta de creueria

Una altra mesura de contrarest fonamental que s'unirà al **contrafort**, per formar un complex sistema de descarrega, seran els **arcbotants** que contrarestaran l'impuls lateral de la volta i el transmetran a l'**estrep**. El conjunt s'ornamentarà amb un **pinacle** i una **gàrgola** que farà de boca de desaigüe de l'arcbotant.

Imatge 5. Planta del transsepte.

L'estructura de la **planta** és de **tipus basilical** amb una nau central, més ampla i alta, i dues de laterals. A la capçalera trobem el **presbiteri**, envoltat per un **deambulatori** o **girola** amb capelles radials i, entre la nau i el presbiteri, un **transsepte** (o nau transversal). En un primer moment, aquest interior de l'edifici presentava quatre nivells: els pilars i els arcs apuntats el primer, seguit de la galeria o **tribuna**, que es el passadís, l'amplada del qual, coincideix amb la de la nau lateral sobre la que es troba construïda.

El **trifori**, que és un element situat a la nau central, sobre les arcades, que donen a les naus laterals a manera de galeria oberta en els murs mitjançant arcs dividits en tres parts o trífores, i finalment els **finestrals**. Amb la supressió de les tribunes, els arcobobants augmentaren la seva transcendència.

L'exterior de les catedrals es correspon amb l'interior evidenciant tot el sistema de suport. *D'aquesta manera, finestres, rosasses, arcs i estàtues fan de recordatori de que els murs han perdut la funció de suport.*

El gòtic català

En la seva conformació intervindran influències provinents de França i de la cultura musulmana. A tot això contribuirà la incorporació dels nous territoris conquerits tant dins el territori, com és Tarragona al 1118, Tortosa al 1148 o Lleida al 1229 com també a fora d'ell (Mallorca al 1266, València al 1238, Alacant al 1266 i Menorca al 1287) a través de personatges de gran influència, com la literatura i el pensament de Ramon Llull, l'islamisme de Anselm Turmeda, les exploracions a Xina dels franciscans mallorquins i la cartografia de Abraham Cresques.

Arquitectònicament s'evidencia la **tendència a les línies horitzontals**, equilibrades, els murs llisos, els arcs diafragma, les torres hexagonals i octogonals. Al treball de fusteria destaquen els entrellaçats, el totxo en paviments i muralles i la utilització dels arabescos geomètrics, així com els jardins suspesos i les fonts de inspiració oriental.

Aquesta **simplicitat estructural** característica que donarà **harmonia i regularitat arquitectònica**, serà palesa en edificis com els *Palau dels Reis de Perpinyà* o el *Castells de Montgrí* o *Bellver a Mallorca*. Una altra característica àmpliament emprada tant en arquitectura civil com en la religiosa és **l'arc diafragma**, que és un arc perpendicular a l'eix d'una nau que aguanta l'estructura de un sostre de fusta. Aquests arcs els trobem en llonges, drassanes, hospitals i en els dormitori dels monestirs, *la Sala del Consell de Cent*, *la sala del Tinell del Palau Major* o a *l'Hospital de Sant Pau*. **Els campanars acabats en terrat i concebuts en ocasions com un element independent** també són un element típic, *el campanar de la Seu de Lleida*, *el Miquelet a València*, o *les torres de les esglésies del Pi*, *Cervera* o *Balaguer* seran exemples d'això. Els **claustres i les esglésies de nau única amb bigues sobre arcs diafragma o voltes de creueria** són altres estructures característiques del gòtic català. En el cas de les esglésies de més grandària s'utilitzen tres naus però de manera diferent respecte el gòtic francès, *les naus són més amples i més curtes*, iguals entre elles també en alçada, formant un espai únic i trencant

l'efecte de corredor estret, denominant-se “*estructura de saló*”. Els pilars s'estilitzen i s'espaien cercant l'homogeneïtat, l'església de “*Santa Maria del Mar*” n'és el paradigma.

Imatge 6. Interior de l'església de Santa Maria del Mar

Malgrat la seva *característica horitzontalitat*, en el gòtic català es poden arribar a aconseguir voltes de gran alçada, com la *Catedral de Mallorca* de 44 m.

Taula comparativa entre gòtic català i internacional

Gòtic Internacional	Gòtic Català
Desigualtat en les estructures	Puresa geomètrica
Transseptes prominents	Formes senzilles i compactes
Torres bessones amb agulles	Carència d'agulles
Ús d'Estreps	Contraforts enganxats als murs
Arçbotants i pinacles i agulles	Carència d'aquests, terrats plans
Abundant ornamentació	Arestes i cornises rectes
Parets amb relleus i claraboies	Paraments nus
Menys obertures i finestrals als seus murs	Més obertures i finestrals
Gran diferencia d'alçada entre les naus	Igualació en les alçades de les naus
Poca separació entre els pilars	Gran separació entre els pilars
Ús exclusiu de l'arc apuntat	Predomini de l'arc de mig punt
Molta importància dels vitralls	Poca importància dels vitralls
Sostres elevats i teulades	terrats
Predomini de la verticalitat	Predomini de l'horitzontalitat
Predomini dels espais buits	Predomini dels espais plens

Relació entre les ordres mendicants i l'arquitectura gòtica catalana

No podem parlar de gòtic català sense explicar la gran influència que va rebre en la seva configuració a través de l'expansió de “les ordres mendicants”.

Del llatí “*mendicare*” que vol dir “demandar almoïna”, eren ordres religiosos catòlics constituïts per “frares” i “sores”, caracteritzats per viure de la caritat mitjançant un vot de pobresa al qual afegiren castedat i obediència. A diferència dels monestirs, ubicats freqüentment als afores de les ciutats, els convents de les ordres mendicants es trobaven dins el mitjà urbà de la ciutat, que, amb la seva introducció a la Catalunya del segle XIII contribuïren a la monumentalitat urbana i conferiren canvis importants en l'estètica i la iconografia eclesial. Amb els monestirs cistercencs i les catedrals de Lleida i Tarragona només s'havien introduït *novetats gòtiques parcials*.

No fou fins la introducció dels temples de les ordres mendicants quan es configurà definitivament un tipus d'església íntegrament gòtic i que consistí en tenir ***una sola nau, capçalera poligonal i capelles laterals entre els contraforts***. La coberta primitiva d'aquests esglésies era amb *sostre de fusta i arcs diafragma*, arribant a completar-se amb la cobertura de la nau per la *volta de creuria*. La característica més important d'aquestes esglésies mendicants residia en la ubicació de *la capella lateral*, que a diferència del model francès, ja no es trobava a la capçalera sinó distribuïda entorn de la nau i creant així un nou concepte d'espai eclesial on la nau central seria l'espai comunitari i la capella l'espai privat.

La introducció de l'arquitectura gòtica al segle XIII a Catalunya no serà seguint el model catedralici francès sinó a través dels convents de les ordres mendicants.

La construcció de les grans catedrals gòtiques a Catalunya, com *la de Barcelona* al 1298 duran a terme les experiències prèvies desenvolupades en els monestirs cistercencs i en les esglésies mendicants.

Les innovacions de l'art gòtic s'introdueixen a Catalunya *de forma progressiva*, sense comportar un trencament brusc amb el romànic sinó mitjançant una *transició*.

D'aquesta manera, les portades de “*l'escola de Lleida*” mantindran l'estètica romànica però introduiran certes novetats que les apropiaran al gòtic. *La primera portada totalment gòtica inspirada per les grans catedrals, serà obra del Mestre Bartomeu a la Catedral de Tarragona.*

Trets característics de l'arquitectura cistercenca

Les construccions cistercenques són de línies clares i proporcions simples amb èmfasi de la visualització de l'ordre estructural. La principal característica és l'austeritat, amb el rebuig de la decoració figurada, amb parets llises i limitació de les alçades dels edificis. Una altra característica serà el predomini de les mènsoles (especialment visibles a l'església de Santes Creus i Vallbona però no en Poblet), del llatí “taula petita” i que és qualsevol element estructural en voladís, ja sigui com a sortint per servir de suport per un altre element (una volta, balcó o coberta) o més llarga i amb funció de biga. Totes aquestes característiques ***s'incorporaran al gòtic català***.

Estructura i organització dels monestirs cistercencs

La seva organització és característica i típica dels monestirs medievals, però dins d'aquests, els monestirs cistercencs constituïran un grup tancat amb una tipologia pròpia on la característica més destacada és l'organització del monestir al voltant del claustre i la separació dels monjos dels conversos. El monestir originari d'aquesta ordre és del de **Cîteaux** al 1098, al qual seguiren una llarga sèrie de filials. La forta organització i centralisme de l'ordre determinarà que els esquemes fonamentals arquitectònics i de funcionament fossin adoptats per la majoria del monestirs.

La disposició del monestir és l'equivalent arquitectònic de la rigidesa de la vida conventual, començant per l'horari i fins a la distribució del recintes des de l'església fins les latrines.

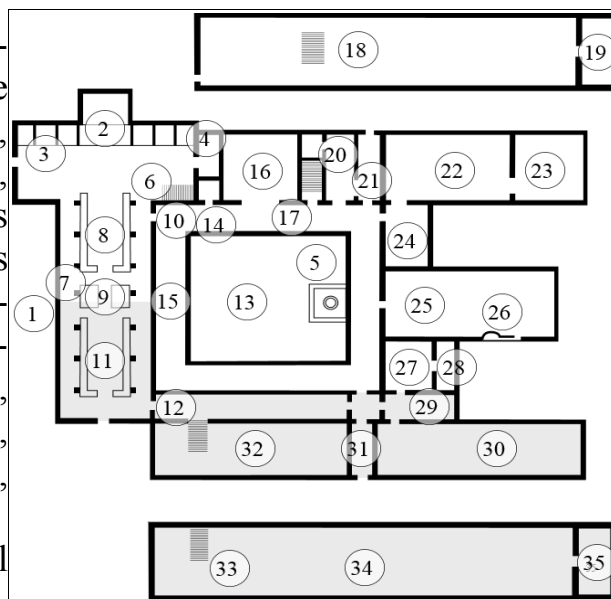
A un costat del *claustre*, es trobarà l'*església*, que ocuparà el primer lloc dins la jerarquia dels edificis, habitualment ubicada mirant a orient i situada al lloc més elevat del terreny. Al costat de llevant es troben les dependències destinades a activitats intel·lectuals i espirituals: *la sala capitular*, *la dels monjos*, *l'escriptori* i *la biblioteca*. Al costat oposat a l'església hi ha les dependències per *les necessitats materials dels monjos*, com la cuina, el bany i el refectori.

El claustre és, a més del lloc des d'on s'organitza tota la resta del complex monàstic cistercenc, un lloc lluminós i un jardí on els monjos llegeixen i mediten, el centre vital del monestir.

En l'estructura de l'església, el tret característic serà **la capçalera**, amb capelles rectangulars obertes al **transsepte**, (altres, però, tindran el deambulatori amb capelles radials com la de Poblet). Per l'abastiment de l'aigua, els monestirs s'ubiquen aprop de rius que es canalitzaran cap al monestir. Hi haurà exemples de l'expansió de l'ordre repartits per tota Europa.

Planta ideal dels monestirs cistercenc

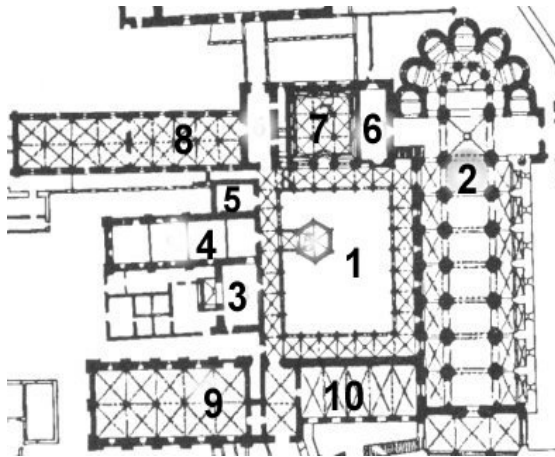
1.Església, 2.Altar principal, 3.Altars secundaris, 4.Sagristia, 5.Lavatori, 6.Escala de maitines, 7.Clausura alta, 8.Cor del monjos, 9.Banc del malalts, 10.Entrada del claustre, 11.Cor dels conversos, 12.Carreró dels conversos, 13.Pati, 14.Armariu pels llibres, 15.Claustre, 16.Sala capitular, 17.Escala del dormitori, 18.Dormitori dels monjos, 19.Latrines, 20.Locutori, 21.Pas, 22.Scriptorium, 23.Sala dels novicis, 24.Calefactori, 25.Refectori dels monjos, 26.Púlpit de lectura, 27.Cuina, 28.Rebost, 29. Locutori dels conversos, 30.Refectori del convers, 31.Pas, 32.Magatzem, 33.Escala, 34.Dormitori del conversos, 35.Latrines

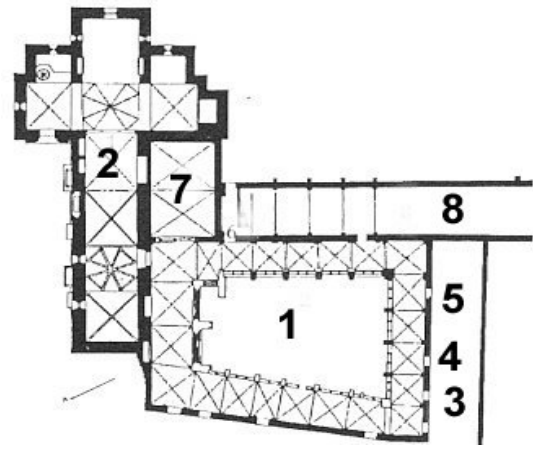
Imatge 7. Planta model de monestir cistercenc

Comparació de planta dels monestirs de Poblet, Vallbona i Santes Creus

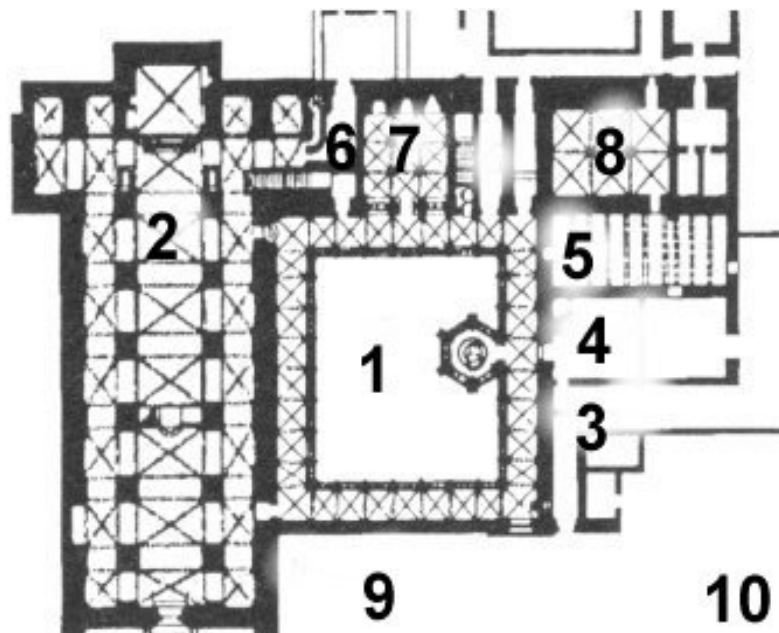
Tal com es pot veure, aquests monestirs segueixen bàsicament l'estructura de la planta ideal cistercenca on l'espai central és el **claustre** i al seu voltant es troben els diferents edificis que conformen la totalitat del monestir com *l'església, la cuina, el refetor, el calefactor, la biblioteca, la sala capitular, els dormitoris, el locutori o el celler*.

Imatge 8 . Planta del Monestir de Poblet

Imatge 9 . Planta del Monestir de Vallbona

Imatge 10. Planta del Monestir de Santes Creus

1.Claustre
2.Església
3.Cuina
4.Refectori

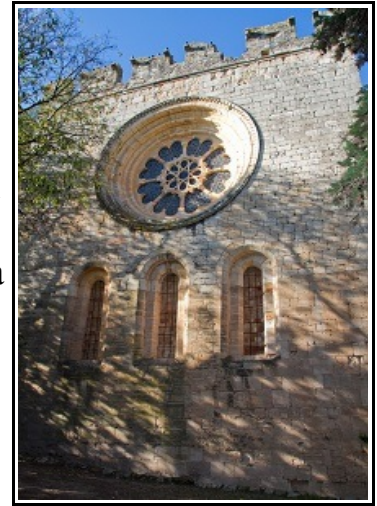
5.Calefactor
6.Sagristia
7.Sala capitular
8.Biblioteca

9.Dormitori dels conversos
10.Refectori dels conversos

El monument estudiat: El Monestir de Santes Creus.

Estructura de l'església

L'església, com es pot apreciar a la imatge núm. 9, és un edifici *de creu llatina*, de *tres naus cobertes amb volta de creueria* amb un sistema de suports important. Consta d'una *capçalera*, que és la part principal de l'església on s'inclou el presbiteri, el deambulatori, l'absis i el creuer, amb la característica forma rectangular cistercenca i amb *cinc capelles abacials*. La façana es va construir a finals del segle XII i està composta per una *portalada d'arc de mig punt* amb un *vitrall gòtic* al damunt amb *traceria* (decoració en pedra de tipus geomètric utilitzat en arquitectura especialment gòtica per subdividir obertures en forma d'espais perforats) emmarcat per un *arc ogival* recolzat sobre dos capitells que coronen els fusts i limiten la resta de l'obertura. El finestral, de l'any 1280, mostra reminiscències romàniques tant en la compartimentació de les composicions, feta de detalls petits, com en les formes. El cementiri es troba a la *façana de llevant*, entre la infermeria i la capçalera de l'església. Aquí destaquem *la rosassa romànica* construïda entre 1193 i 1211 i que s'obre al mur est de l'absis central.

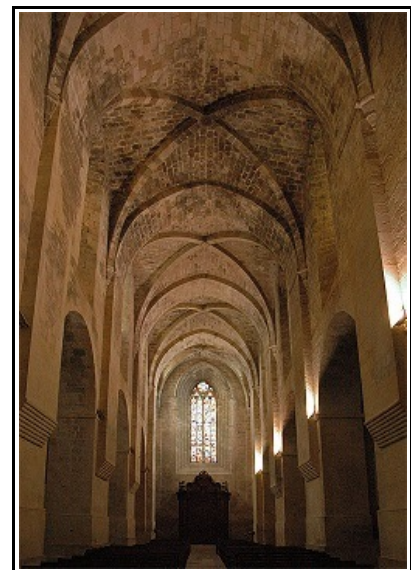

Imatge 11. Rosassa i finestres eclesials

Constituïda per dos cercles concèntrics units per vuit columnes radials de dos capitells i fusts hexagonals, enllaçats entre ells formant parelles d'arcs semicirculars. Al centre hi ha una corona octolobulada entrellaçada formant vuit anells. També hi havia *tres finestres allargades d'arc de mig punt* que es van tapiar. La façana està coronada amb estructures típiques de les muralles de defensa del segle XIV, amb *merlets i espitlleres*. L'encàrrec de Jaume II per convertir l'església en mausoleu reial deixaria les seves empremtes, de la mà dels mestres Bartomeu de Girona, l'arquitecte principal i el pintor Andreu de la Torre.

Imatge 12. Façana de l'església de Santes Creus

Imatge 13. Nau de l'església de Santes Creus

Les tombes reials

Al creuers es troben els sepulcres reials de Pere el Gran i Jaume II. Es troben a banda i banda de l'altar major i dins uns temples de pedra d'estil gòtic.

Com a fet destacat, Jaume II, el fill de Pere el Gran, quan va pujar al tron al 1291 va fer construir un monument funerari pel seu pare, mort al 1285. Li seria encarregat el projecte al *Mestre Bartomeu de Girona* entre els anys 1291 al 1295 que destacaria per ser una banyera de pòrfir vermella a mode d'urna seguint l'antiga tradició funerària romana amb el simbolisme de la vinculació de Pere el Gran amb la dinastia imperial dels Hohenstaufen, pel lligam matrimonial amb Constança de Sicília.

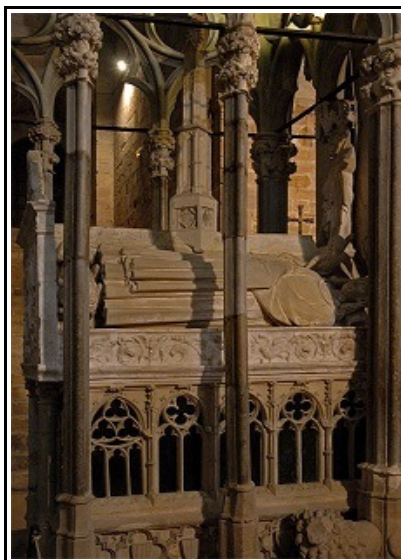
El mateix Jaume II encarregà un altre sepulcre per a la reina Blanca d'Anjou morta al 1310 i per a ell mateix a l'arquitecte reial Bertran Riquer. L'any 2010 es va encarregar la restauració de les tombes reials commemorant el 850 aniversari del monument. S'ha pogut comprovar que la policromia feta a l'oli de color blava, vermella i daurada del mausoleu de Pere el Gran és l'original, datada del 1307 i per tant, una de les primeres obres catalanes en la utilització d'aquesta tècnica.

Als seus peus es troba la llosa funerària de marbre de l'*almirall Roger de Llúria* en un pèssim estat de conservació. Els sepulcres de Jaume II i Blanca d'Anjou, que es troben al costat de l'Epístola, van patir un canvi de disposició a més d'haver estat profanats al 1836.

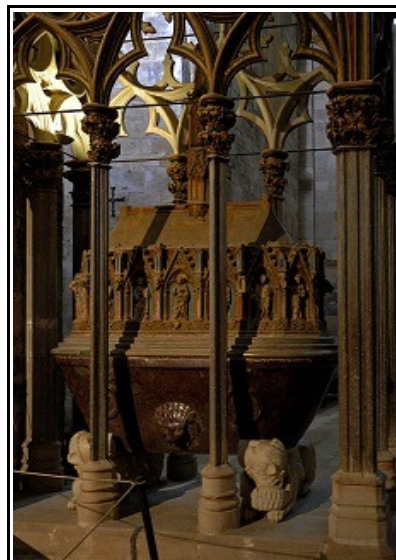
En la *làpida* de Pere el Gran se li descriu com *un gran home, gran conqueridor i just governant*, mentre que en la de Jaume diu que va ser un *rei pacificador*.

Imatge 14. Tombes reials

Imatge 15. Tomba de Jaume II i esposa

Imatge 16. Tomba de Pere el Gran

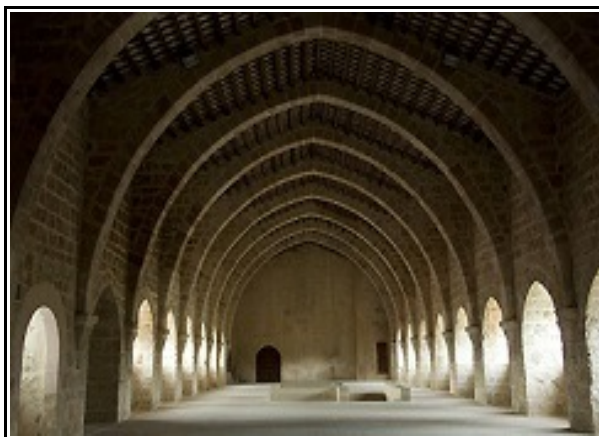
El dormitori dels monjos

Dins les mateixes característiques del gòtic cistercenc, aquest edifici resulta especialment important per l'espai aconseguit fent un intensiu ús de la **volta de creueria**, aconseguint una solució de gran impacte estètic (també utilitzat en les sales capitulars d'aquest mateix monestir o el de Poblet). No obstant, aquesta característica gòtica no serà igualment explotada en la construcció de l'església, que restarà molt més

conservadora. Aquesta volta de creueria contribuirà a la ordenació de tot el conjunt monàstic de l'ordre, permetent la utilització dels traçats rectilinis i quadrats.

De la mateixa forma també es desenvolupen l'ús dels sostres de fusta recolzats sobre els **arcs diafragmes**, sistema simple i lleuger que es creu que podria ser après de l'*arquitectura islàmica*. Utilitzat inicialment pels *templers i cistercencs* en les cases de l'anomenada Catalunya Nova, però que aviat va tenir una ampla repercussió en tota l'arquitectura gòtica catalana i del sud de França.

Aquest dormitori és considerat un dels primers models en la utilització monumental d'aquestes tècniques, datat de l'any 1191.

Imatge 17. Dormitori dels monjos

Es tracta d'un edifici d'una sola nau de 48 m de llargada per 11 m d'amplada ubicat a l'ala de llevant del claustre i que ocupa tot el pis superior de la sagristia, sala capitular, locutori i el celler. Connecta directament amb l'església i amb el claustre i també des d'aquí es pot accedir a la *Torre de les Hores* i al *cimbori*. L'edifici està constituït per **dotze arcs diafragma** de perfil apuntat que suporten el **sostre de dues vessants de fusta**. Està il·luminat per *finestres d'arc ogival*.

Aquest dormitori era comú pels monjos i dividit en cel·les individuals. Aquest model es reproduirà quasi un segle més tard, en el dormitori dels monjos de Poblet però amb proporcions més esveltes.

El Claustre gòtic

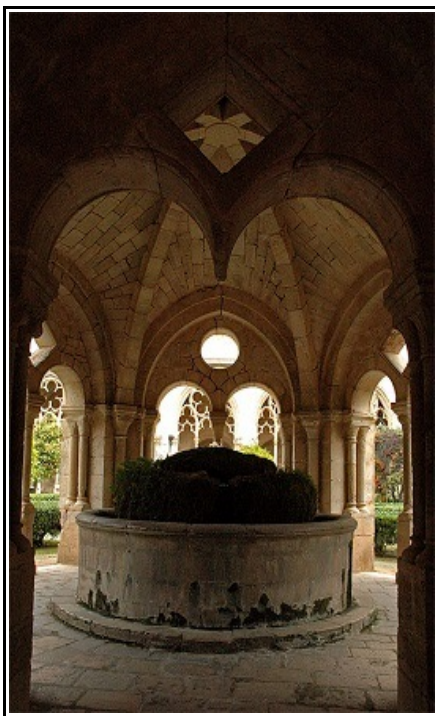
Construït al 1331 per Jaume II com a substitut d'un de més antic d'*estil romànic* del qual només en romandrà el *templet hexagonal del lavatori* (Imatge 9), és un rectangle de 40 metres per 35, amb obertura cap a la plaça major per l'extrem meridional mitjançant la *porta reial*, que era l'antiga entrada per visitar el monestir. La porta es va construir per ordre de Jaume II i la seva esposa, deixant als seus arcs els relleus dels escuts de la corona d'Aragó amb les quatre barres i la flor de llis per part de la família d'Anjou. Fou rellevant la tasca de l'arquitecte anglès *Reinard des Fonoll*. Aquest claustre respon als esquemes formals propis de la seva època i s'allunya de l'austeritat pròpia de l'ordre, representada en el claustre posterior. Es diu que la imatge de Reinard es troba esculpida en diversos capitells d'aquest claustre, que, d'altra banda mostren un *gran repertori iconogràfic medieval*, i on trobem temes de

l'Antic Testament, animals exòtics i imaginaris, personatges populars i fantàstics. En referència als capitells, es poden trobar tres estils. Un primer estil, on les figures ocupen tot el capitell i que se li atribueix al mateix Reinard. Un altre, atribuït a un deixeble del primer i on les representacions es completen amb ornaments vegetals. I un darrer, de caràcter romànic, de relleus més baixos i que presenta figures del Gènesi coronant el pilar de l'angle sud-oest.

Imatge 18. Claustre gòtic

Amb el trasllat dels edificis, calefactor, cuina i refector al claustre posterior, aquest espai de l'ala sud del claustre gòtic donà lloc a l'actual entrada, quedant situada al davant del **templet del lavatori**, el lloc on els monjos es rentaven les mans abans de menjar. Aquest templet és de forma hexagonal i coberta amb volta de creueria amb una simple decoració dels capitells amb fulles de lliri.

Imatge 19. Lavatori

Imatge 20. Planta actual de Santes Creus

La part que toca a l'església te dues portes, la dels conversos davant l'ala oest i la dels monjos davant de l'ala est, on també trobem el banc de pedra on el Dijous Sant l'abat rentava els peus als monjos en senyal de humilitat.

A la galeria est es troba la sala capitular, l'escala cap als dormitoris, l'armarium, el locutori i la capella de San Benet i al final de l'ala, la porta a l'església pels monjos.

El Claustre posterior o segon claustre

També de planta rectangular i amb arcs de transició que daten del segle XVII. Es va fer en connexió amb el Palau Reial al segle XIV. S'arriba a través del claustre gòtic travessant el locutori. Les galeries tenen arcs apuntats que surten directament de la banquetta que limita el perímetre. A aquest claustre se li aplicarà un sobreclaustre de tipus geomètric al segle XVIII, del qual només queden alguns restes. Al voltant hi ha la porta a la sala dels monjos i una altra porta més petita que condueix a la presó dels monjos, precedida per l'espai del cos de guàrdia datats al segle XVI. Finalment a la galeria del migdia es troba el refector del segle XVII i el Palau Reial, la galeria de llevant, les cases dels monjos jubilats i la capella de la Trinitat, i al costat occidental la infermeria.

Sala Capitular

Aquesta sala era el lloc on es reunien els monjos amb l'abat per repassar el *capítol*, habitualment després de la missa del matí, que consistia en la lectura diària del Martirologi, el Santoral del dia i un capítol de la regla de San Benet, a més de tractar els assumptes del monestir i dels habitants. Acostumava a ser una sala ampla, ubicada generalment a l'ala est del claustre i bellament decorada.

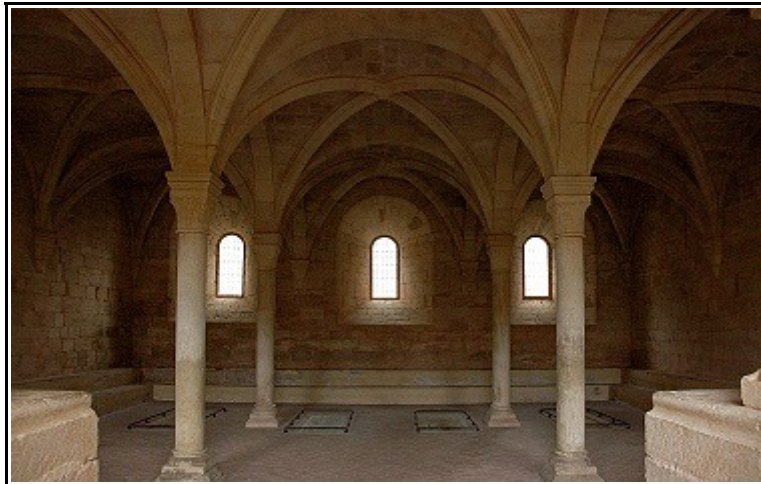

Imatge 21. Sala capitular

En aquest cas es tracta d'una sala de planta quadrada d'onze metres de costat i coberta amb nou *arcs de creueria* sostingudes per quatre columnes cilíndriques al centre. Una finestra a cada costat de la porta d'entrada permetia seguir el capítol des de l'exterior.

La façana, construïda a finals del segle XII, presenta una porta formada per un doble arc de centre suspès i timpà perforat per un quadrat i les dues finestres de doble obertura. A aquesta façana hi han quaranta columnes distribuïdes en quatre grups als

costats de les finestres i a la porta. Aquestes columnes tenen base àtica amb rosetes, pentàgons i rombes i un fust monolític amb capitell decorat amb *fulles de lliri, volutes i trenes de dos fils*. D'aquesta manera, aquesta sala està dividida en nou trams, amb *arcs torals i formers* en la seva coberta, connectats per la *clau de volta*, en baix relleus de tipus geomètric i que descansen en les quatre columnes i dotze culs de llàntia de dos cossos, un prismàtic i una astràgal més el capitell. També trobem al terra d'aquesta sala les làpides dels abats enterrats durant els segles XVI i XVII.

Imatge 22. Sala capitular

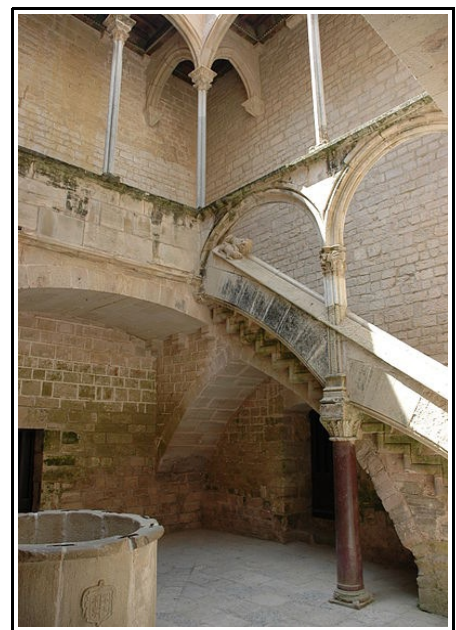
Palau Reial

S'inicià la seva construcció al segle XIV per allotjar als reis i la seva cort durant les seves estades al monestir. Degut al seu poc ús, va acabar sent la *residencia de l'abat* fins el segle XVI en què aquesta residència de l'abat es portaria fora del recinte monacal. Aquest Palau de l'Abat és l'actual seu l'Ajuntament de Santes Creus.

La seva ubicació, com es pot comprovar en l'esquema del plànol, es troba a la banda de migdia del claustre posterior. És considerat un exemple d'*arquitectura civil medieval* dins el monestir.

Aquest edifici presenta a la planta baixa les oficines, les cavalleries i la masmorra, al primer pis, les habitacions i al segon, l'allotjament del servei. El vestíbul presenta una heràldica reial i de l'abat i permet l'entrada a un primer pati, d'on surt l'escala principal amb relleus de les armes catalanes entre àngels i lleons tinents, sostinguda per arcs rebaixats.

Aquesta escala condueix a una galeria amb barana de pedra que serveix de suport a columnes quadrilobulades i arcades sobre capitells ornats a dos nivells. El pati és alhora cobert amb un enteixinat. Al primer pis trobem les cambres reals amb diferents modificacions sofertes durant la seva utilització pels diferents abats. Al segon pis, es troben dues

Imatge 23. Palau Reial

baranes amb columnetes, una d'elles de pòrfir amb els escuts dels abats i que flanqueja una porta conopial. L'abat J. Valls, va fer construir dues galeries d'estuc i un mirador sobre el palau durant el seu mandat 1534 al 1560. Per últim, l'abat P. Nogués, va fer foradar la part superior de la torre de l'homenatge amb una escala de cargol, lloc on havia estat reclòs el fill de Jaume II.

El Retaule de Santes Creus com exemple d'obra d'art destacada

Obra que situem dins l'anomenat “gòtic internacional”, es tracta d'una pintura al tremp sobre fusta de 186 per 115 cm. i constitueix un *conjunt monumental de taules pintades i escultures* d'una gran riquesa plena de daurats i colors, ubicat al darrere de l'altar major. Trenca així amb l'austeritat ornamental professada per l'ordre durant els seus primers temps. Sembla que als monestirs catalans aquesta sobrietat figurativa va ser substituïda per la *fantasia del gòtic reflectida en als cimboris o als vitralls policromats de les esglésies així com a les tombes reials* o en les decoracions arquitectòniques basades en combinacions geomètriques tallades en pedra i que ompliran els arcs, finestres, rosasses i demés elements anomenats *traceries*.

Imatge 24. Reconstrucció del retaule de Santes Creus

Imatge 25. La Resurrecció

El retaule està dedicat a la Mare de Déu i conté els *Goigs marians* i entre ells “**la Resurrecció de Jesús**”, que com es pot veure a la imatge, apareix sortint del sepulcre, amb els soldats dormint i portant l'estendard a la mà. Al retrat destaquen “el detalls” especialment en les armadures dels soldats.

L'esquema d'aquest retaule seria el següent; en els dos carrers de l'esquerra i començant d'esquerre a dreta i de dalt a baix:

L'Anunciació, a la fila superior

La Nativitat de Jesús, al segon carrer

L'Adoració dels Reis Mags, a la fila inferior

La Resurrecció de Jesús, al segon carrer de la fila inferior

En els carrers de la dreta i començant per la part superior:

L'Ascensió de Jesús a la fila superior al tercer carrer

La Pentecosta o el descens de l'Esperit Sant sobre els Apòstols i Maria, al carrer dret fila superior

La Coronació de Maria al Cel, a la fila inferior carrer dret

La Dormició de Maria, al tercer carrer, fila inferior

L'àtic del retaule està coronat per les imatges del evangelistes.

Aquest retaule fou encarregat per l'Abat Andreu Porta a en Pere Serra l'any 1403 però no s'han trobat traces del seu estil a la pintura degut al poc temps transcorregut des del seu encàrrec fins la mort del pintor. Sí que s'ha trobat una capa sota la preparatòria de les taules de l'Ascensió i la Dormició de Maria que es podria correspondre a la seva mà i que posteriorment fou repintada per en **Grau o Guerau Gener**, que seria l'artista encarregat de fer la major part del mateix, tot el dibuix i la major part de la policromia. Les escenes del retaule estan marcades per les figures amb els personatges i els seus vestits sense que existeixin pràcticament elements arquitectònics, un recurs no gaire freqüent en la pintura valenciana contemporània. Finalment, a la seva mort l'any 1409-10, seguiria en Lluís Borrassà, limitant-se a acabar certes escenes i algun rostre com el de la mare de Déu i el de Crist, i seria qui acabaria instal·lant-lo a l'altar l'any 1411.

Imatge 26. Retaule a la catedral de Tarragona

Imatge 28. Talla de la Mare de Déu

El retaule gòtic seria substituït per un retaule més gran, d'estil barroc, durant les revoltes derivades de la guerra dels Segadors, encarregat per l'Abat Pere Salla i realitzat per en Josep Tremulles l'any 1647, que és el que es troba encara al monestir. El retaule gòtic va ser desmuntat i traslladat a l'església de Sant Jaume de la Guàrdia

de Prats ubicat a la Conca de Barberà com restitució del què havien perdut l'any 1646 quan tropes castellanques varen cremar l'església. Una part del retaule, el carrer interior esquerra, es va enviar a l'ermita de la Mare de Déu dels Prats. Ja al segle XIX, i com a conseqüència de la desamortització, les taules de l'ermita passaren a un antiquari i a un particular fins acabar donades al MNAC l'any 1976. Una altra de les taules que passaria a propietat d'un general, seria adquirida al 1945 pel MNAC. La part més gran del retaule original, *les taules de l'església de Sant Jaume* foren traslladades al museu diocesà de Tarragona al 1914. Després de la seva restauració al 1933 es traslladaren a la “*capella de la Mare de Déu de Montserrat*” de la Catedral de Tarragona, deixant al museu una talla de la Mare de Déu (imatge 28).

Context cultural i religió

Els monestirs i la formació dels ordres religiosos

La paraula “monestir” (del grec “*monasterion*” de l'arrel “*mono*” que significa “*un sol*”) farà referència a l'origen eremític dels monjos cristians. Aquests monjos solitaris eren els “*anacoretes*” que es diferenciaven dels monjos que professaven una vida monacal comunitària, anomenada “*cenobitisme*”. Poc temps després els anacoretes decidiren unir-se i compartir l'habitatge, constituint petites comunitats de religiosos. L'inici de la pràctica monacal cristiana s'originarà a Orient i s'estengué fins arribar a la Gàl·lia a mitjans del segle IV amb *els principis de soledat i vida comunitària*. Aquests monestirs primitius eren llogarets de monjos amb cabanes individuals i llocs comuns per menjar i pels serveis religiosos. Des de la Gàl·lia posteriorment s'estengueren cap a Irlanda. Aquí apareixen els primers elements *d'ordenació espacial* a partir d'una petita església al centre, envoltada d'uns murs defensius. Més endavant, amb els monestirs grecs com el de “Athos” les planificacions arquitectòniques es començaren a fer més complexes. Conseqüència del monacat en comunitat i del creixent nombre de monjos que formaven aquestes comunitats, va començar a ser necessària una certa organització donant lloc a les “*ordres religioses*”, on cadascuna d'aquestes comunitats adopten unes ***normes de convivència i un nom***, que eren establertes pel fundador o líder de les comunitats originàries. La primera norma coneguda escrita en un d'aquests monestirs primitius es la de *San Pacomi* al monestir de *Tebaida* en Egipte.

Aquestes normes estaven disposades en forma de ***capítols*** que s'acostumaven a llegir en la *sala capitular* del monestir i que podien ser tan de caràcter espiritual com pràctic, amb la descripció d'ordres sobre la vida diària dels monjos com: el vestuari, l'horari de son, de feina, d'oració o els torns per menjar.

D'altra banda, ***el monacat benedictí***, dins els monestirs llatins, es difongué ràpidament a partir de la seva fundació l'any 529, essent adoptat per tots els monestirs francesos sota el govern de ***Carlemany***. Al segle VII van aparèixer les primeres disposicions globals planificades pels llogarets de monjos i a finals del VIII sorgí la primera arquitectura religiosa oficial de l'Edat Mitjana dins els estats francs. Es realitzaren *plànols de monestirs ideals* que guardaven correspondència amb les

reformes de les ordres religioses. La nova “**reforma cluniacenca**” als segles XI i XII determinà la vida religiosa d'Europa, arribant al 1088 amb Cluny III, la construcció de la més gran església acabada en l'Edat Mitjana i que influí considerablement en l'arquitectura religiosa de l'època romànica.

L'ordre Cister

Neix a l'Abadia de Citeaux i va ser fundat per Roberto de Molesmes, però qui li va donar l'empenta decisiva va ser **Bernardo de Clairvaux**. Nascut a la Borgonya francesa, l'any 1090 al castell de Fontaines-les-Dijon, de pares nobles i senyors del castell, adquirí una educació exquisida, pròpia de la noblesa. Clairvaux fou declarat “**Sant**” l'any 1173 pel Papa Alexandre III i més tard fou declarat **Doctor de l'església**. És considerat el **gran impulsor de l'ordre cistercenc** i fou qui, en “*L'Apologia a Guillelm de Saint-Thierry*” al 1124 va atacar a l'ordre Cluny a favor de l'austeritat més acord amb els costums disciplinaris i de meditació dels monjos. Va arribar a rebutjar fins i tot les imatges. El nom d'*ordre de San Bernard* serà utilitzat per designar als monjos cistercencs. Bernardo de Clairvaux morí l'any 1153.

Fruit de la seva influència, les primeres edificacions cistercenques varen ser molt senzilles, seguint aquests criteris d'austeritat i seguint un esquema de monestirs i plantes molt concrets, tot i que tècnicament anirien des de la utilització d'elements romànics, com l'abadia de Fontenay (1139-1147) molt relacionada amb l'estil romànic de Borgonya, fins els més avançats del gòtic. Encara que segueixen la regla de San Benet, els cistercencs no són pròpiament benedictins, ja que durant el concili de Letrán l'any 1215 fou quan sorgí la paraula “benedictí” per designar als monjos que no pertanyien a cap ordre centralitzada per oposició als “*cistercencs*”. Aquests monjos basaren la vida ascètica en 4 punts: **pobresa, fugida del mon, ordre i filiació**.

La Regla Benedictina

L'ordre de Sant Benet, (coneguda amb les sigles O.S.B.) és un ordre monàstic Catòlic amb les seves corresponents branques masculines i femenines. Va ser fundada per *Sant Benet de Núria* l'any 529 a Monte Cassino, essent un dels ordres més antics d'Occident. Aquests monjos feien vida contemplativa, dedicada als oficis litúrgics (donant origen a la litúrgia de les hores), el treball i l'estudi, seguint el lema de l'ordre: “*Ora et labora*” (terme que pròpiament no apareixerà fins el 1880) i que s'estengué fins el punt de considerar el treball “benedictí” sinònim de minucios o de treball ben fet.

Es tracta doncs d'un ordre “*culte*”, on es posseeixen llibres, que s'escriuen, es llegeixen i s'ensenyen. La *lectura divina*, deixar que Déu parli a través del text, forma part de la seva regla, que es tradueix en *pregaria personal*. La *pregaria comunitària o litúrgia* també és un altre pilar de la seva regla. Com hem dit abans, *La litúrgia de les hores*, que és la pregaria comunitària com a centre de la vida del monestir, on el dia queda marcat per les set hores de pregària i les vigílies nocturnes. Dins les cerimònies rituals de *la Regla* destaquen *el culte espiritual o la milícia del servei de*

Déu. El monestir és considerat un *lloc sagrat*, on *l'oratori* destaca sobre d'altres recintes i exigeix un recolliment especial per entrar-hi i sortir-ne, ja que és l'indret on es celebra l'ofici diví, l'eucaristia, la professió dels monjos i l'oblació dels infants. També existeixen a la Regla, altres cerimònies rituals com les pregàries dels àpats, l'acolliment dels hostes i la pregària de l'acomiadament d'un germà de viatge.

El treball, segons San Benet, respon a que “l'ociositat és enemiga de l'ànima” i cal estar ocupat, a més, és una necessitat humana. Però no s'entén exclusivament com a treball manual o dels camps, sinó més bé amb les funcions de *llegir i de meditar*, d'*escriure* per tenir mitjans per a la *pregària*. Aquest clima *escolar* passarà a impregnar la terminologia benedictina, on s'entén la vida monàstica com a sinònim de *saviesa i filosofia veritable*, impartida pel pare espiritual als seus deixebles. Tot i això, *el treball manual* forma part de les tasques dels monjos sense cap menyspreu.

Aquests monjos benedictins pronuncien **vots de pobresa, obediència i castedat** a més de **lligar-se de per vida al monestir escollit** on es comprometen a seguir “La Regla” mitjançant el **vot d'estabilitat**. També es comprometen a “*la conversatio morum*” o *conversió dels costums i a l'obediència al superior*.

Tot i que es manté silenci quan no és necessària la comunicació, no postulen el vot de silenci, deixant la comunicació per després del àpat o durant el temps d'esbarjo.

A partir del segle X i amb la reforma de l'Ordre Cluny, sorgiren noves reformes, què a finals del segle XII van anar adaptant “la regla” a les seves necessitats de vida monacal. També es diferenciaren entre elles pel color de l'habit, tenint així els **benedictins blancs** (els cistercencs) i els **benedictins negres** (la resta).

Literatura relacionada amb els monestirs

Si parlem de literatura i monestirs, la primera referència i la més coneguda que ens ve al cap és el magnífic llibre del erudit Umberto Eco, “**El nom de la Rosa**” i la seva posterior recreació cinematogràfica. El que potser ja no és tan conegut, és el llibre fet pel mateix autor anomenat “**Postil·les al nom de la rosa**”, on apart de justificar el sentit del llibre anterior i els perquè de la seva elaboració, aprofita, amb l'autoritat que el caracteritza, per descriure la importància del coneixement en l'edat mitjana i dona una lliçó magistral sobre *el medievalisme*. La raó per mencionar aquest llibre, és perquè es tracta d'un llibre que parla d'uns monjos reclosos en una abadia medieval, res més apropiat pel tema d'aquest treball.

Com sempre, Eco fa ús de la seva capacitat per connectar amb tot tipus de lector, entretenint mentre ens fa reflexionar, sense deixar de justificar-se com a expert medievalista a través de la citació d'altres obres seves que tracten sobre temes medievals com l'Apocalipsi, o sobre les miniatures del Beat de Liebana, a part d'altres assajos. És destacable el que diu sobre ell mateix a la pàg. 7: “*El present només el conec a través de la pantalla de televisió, però de l'Edat Mitjana, en canvi, tinc un coneixement directe*” i continua a la pàgina 9 dient: “*Em vaig posar a llegir, o a rellegir, als cronistes medievals per assimilar el seu ritme, el seu candor... els llibres sempre parlen d'altres llibres, i cada història conta una història que ja ha estat*

contada”, i d'aquesta manera i auto-referenciant-se, continua explicant el seu llibre “El nombre de la Rosa” i com va ser el procés de construcció exhaustiva de l'ambient medieval de la seva novel·la i de la comunitat de l'Abadia Benedictina en un racó del nord d'Itàlia. Però no ho fa com a un narrador qualsevol sinó, com diu ell, ho va contar des de la pròpia Edat mitjana i per boca d'un cronista de l'època.

Ecco fa en aquest petit llibre una reflexió amb gran cura de la narrativa per situar-lo a la època que tractem amb tot luxe de detalls i demostrant que en la seva obra original no va deixar res a l'atzar i inclús millor del que ho hagués pogut fer un contemporani de l'època, però, com a bon semiòleg, ens il·lustra amb tota una sèrie de fotografies on s'exposen gràficament el meravellós període iconogràfic i artístic que no va poder afegir al llibre “El nom de la Rosa” i on descriu de forma detallada, a través de les veus dels personatges d'aquest i en forma de visions, escultures com la dels timpans de la catedral de Moissac, o la de Sainte Madeleine en Vezelay, o les miniatures del Beat de Liebana i els mosaics de Sant Vitale a Ravenna..

El monument estudiat: El Monestir de Santes Creus.

Poc podem afegir respecte la importància d'aquest monument que no haguem explicat ja en els diferents apartats ressenyats anteriorment. Farem esment als lligams entre el monestir i la Corona Catalana, que, sense arribar a ser tant forts com serien amb el monestir de Poblet, no restaria importància a que Santes Creus fos reconegut com a *seu de cultura i de justesa del seu temps*. D'aquest fet en donen testimoni els sepulcres reials sense oblidar la gran quantitat de sepulcres de famílies nobles catalanes que adornen les galeries del claustre.

Imatge 28. Foto aèria de Santes Creus

Només acabar fent esment que, després d'un llarg període de declivi, del qual ja hem parlat, a partir de l'any 1921 el Monestir fou declarat Monument Nacional per Reial

Ordre, amb un primer intent de restauració i recuperació històrica, que fou detinguda i afectada per la Guerra Civil, però que l'any 43 retornà a mans de la Comissió de Monuments fins que es creà *l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus*, sota la direcció d'Eufemià Fort, que l'any 1951 s'ocupà de promoure i publicar investigacions i estudis sobre el monestir. En els següents anys el monestir passà a mans d'altres patronats encarregats a la seva vegada de diferents restauracions (especialment entre l'any 50 i 70) fins arribar a l'any 1974 on es confirmà l'ús cultural i el seu establiment com museu amb la instauració de diferents manifestacions culturals i artístiques.

Conclusió.

Com hem pogut observar, el gòtic es defineix en totes les seves esferes, tant la iconogràfica, tractada en el HAU anterior, com en l'arquitectònica, per la religió cristiana, amb la diferència respecte de l'Alta Edat Mitjana de què *la natura* deixà de ser una *al·legoria de la realitat sobrenatural* per parlar del seu propi sentiment i per tant, arribar a interessar per ella mateixa. És per això que es parla del “*dualisme del gòtic*”, on s'intentà arribar a l'equilibri entre la representació mundana de la realitat sensible i la espiritualitat, que havien d'inspirar totes les creacions artístiques.

La transformació ocorreguda durant l'art medieval resideix doncs, en el pas de la concepció de *l'art espiritualista*, que s'aparta totalment de la semblança de les representacions, a que aquest art passi a correspondre's totalment a *la imitació de la realitat*.

L'arquitectura gòtica està determinada per un principi de verticalitat (encara que no és precisament el que caracteritza el gòtic català com hem explicat) de la volta de creueria i on *coincideixen la voluntat tècnica i l'artística*, totes dues s'esforcen en expressar el que és la gran innovació del gòtic, *la compenetració entre l'art espiritualista cristià i el realisme sensual*.

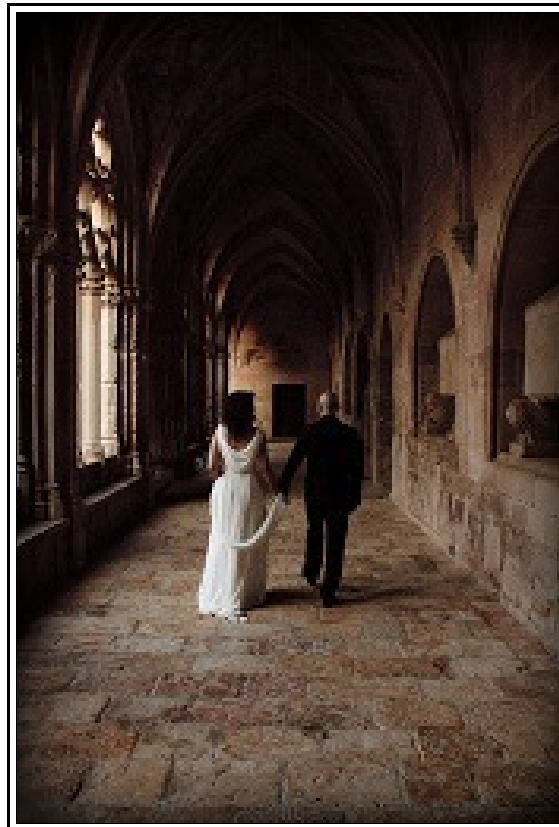
A través d'aquest treball he intentat il·lustrar no només el període històric-cultural que envolta la construcció del monestir de Santes Creus, sinó també, donar les claus de les característiques que el definiran dins aquest important context medieval, on, lluny d'haver estat, per pròpia definició, un “entre uns altres de més importants” i per tant poc destacable, tal com hem vist, si que a estat un període esplendorós a nivell tant arquitectònic com iconogràfic.

No podria concebre el paisatge urbà del nostre entorn sense obres monumentals i d'extrema sensibilitat com són les petjades que ens ha deixat l'Edat mitjana a aquesta Catalunya plena d'esglésies romàniques, llocs comuns de pelegrinatge dels diumenges lúdics on es perd la consciència de la nostra infantesa, llocs de referència com les majestuoses catedrals i esglésies gòtiques, fins i tot pobles i ciutats senceres on encara ens agrada anar a passejar i on podem deixar volar la nostra imaginació. I com no, aquesta ruta del Cister, aquests tres elements incomparables per la seva bellesa i autenticitat, ja que constitueixen, com hem explicat, en si mateixos, una

tipologia específica dins tot el seguit de monestirs germans repartits per França i Espanya, amb les innovacions i les barreges característiques del romànic i el gòtic català.

M'he intentat apropar aquest patrimoni artístic, que també és el meu amb tot el respecte i rigorositat que he sabut, i que m'ha servit a mi mateix per aprofundir en les arrels d'aquest art que és patrimoni nostre i de la humanitat, i que ens parla de com hem arribat al moment històric on ens trobem ara.

Citant l'intel·lectual J.E Cirlot, *“El monestir de Santes Creus és l'expressió pura de l'edat medieval, com una síntesi unificadora dels poder espiritual i temporal, del món civil, militar i religiós”*¹.

Imatge 29. Claustre principal de Santes Creus. Casament de l'Haidé i l'Àngel 2010

1. **Cirlot, Juan Eduardo.**(1956) *Tarragona, Poblet i Santes Creus. Los Monumentos Cardinales de España. Vol. XIX.* Edit. Plus-Ultra (S.A.) Madrid.

Referències Bibliogràfiques.

Alitsent, Agustí (1974). *Història de Poblet*. (pàg.153-156). Poblet: Abadia.

Cirlot, Juan Eduardo (1956). *Tarragona, Poblet i Santes Creus. Los Monumentos Cardinales de España. Vol. XIX*. Edit. Plus-Ultra (S.A.) Madrid.

Duby, Georges (2011). *Arte y sociedad en la Edad Media* (pàg. 73-87). Madrid:Taurus.

Ecco, Umberto (1985). *Apostillas al nombre de la Rosa*. Madrid:Lumen

Ecco, Umberto (1982). *El nombre de la Rosa*. Madrid: Lumen. Colección: Palabra en el Tiempo.

W. Müller; G. Vogel (1985). *Atlas de arquitectura 2. Del románico a la actualidad*, Edad Media/ El monasterio 1: Disposiciones primitivas (pag.359),Monasterios reformados de la Alta Edad Media (pag. 361). Madrid: Alianza.

Hauser, Arnold (1969). *Historia social de la literatura y el arte*, vol. 1. *El dualismo del gótico* (pàg. 300-314, pàg 10-11 del material). Madrid: Guadarrama.

Col·laboradors de la UOC (2013). *Història de l'Art Universal. mòdul: món medieval "L'art dels segles del gòtic"*. UOC.

Col·laboradors de la UOC (2013). *Història de l'Art Català. mòdul "El gòtic Català"*. UOC.

Col.laboradors de la Viquipèdia (2013). *Monasterio*. [article en línia]. Wikipedia, la Enciclopedia libre. [Data de consulta: 30 d'Abril de 2013].
<<https://es.wikipedia.org/wiki/Monasterio>>

Col.laboradors de la Viquipèdia (2013). *Orden mendicante*. [article en línia]. Wikipedia, la Enciclopedia libre. [Data de consulta: 30 d'Abril de 2013].
<https://es.wikipedia.org/wiki/Orden_mendicante>

Col.laboradors de la Viquipèdia (2013). *Ménsula*. [article en línia]. Wikipedia, la Enciclopedia libre. [Data de consulta: 3 de Maig de 2013].
<<http://es.wikipedia.org/wiki/M%C3%A9nsula>>

Col.laboradors de la Viquipèdia (2013). *Real monestir de Santes Creus*. [article en línia]. Wiquipèdia, la Enciclopèdia lliure. [Data de consulta: 5 de Maig de 2013].
<http://ca.wikipedia.org/wiki/Reial_Monestir_de_Santa_Maria_de_Santes_Creus>

Col.laboradors de la Viquipèdia (2013). *Orden cister*. [article en línia]. Wiquipèdia, la Enciclopèdia lliure. [Data de consulta: 12 de Maig de 2013].
<http://es.wikipedia.org/wiki/Orden_del_C%C3%ADster>

Col.laboradors de la Viquipèdia (2013). *Retaule monestir Santes Creus*. [article en línia]. Wiquipèdia, la Enciclopèdia lliure. [Data de consulta: 5 de Maig de 2013].
<http://ca.wikipedia.org/wiki/Retaule_g%C3%B2tic_del_Monestir_de_Santes_Creus>

Col.laboradors de la Viquipèdia (2013). *Sala Capitular*. [article en línia]. Wiquipèdia, la Enciclopèdia lliure. [Data de consulta: 8 de Maig de 2013].
<http://ca.wikipedia.org/wiki/Sala_capitular>

Baldiri, B. (2013). *Monestir de Santes Creus*. [web en línia]. Monestirs de Catalunya. [Data de consulta: 4 de Maig de 2013].
<<http://www.monestirs.cat/monst/alcamp/ac01creu.htm>>

Salat, Xavier. *Monestir de Santes Creus*. [web en línia]. Pàgina del mateix autor. [Data de consulta: 6 de Maig de 2013].
<<http://www.xtec.cat/~fsalat/stcreus/projete/visita.htm#claustreposterior>>

Col.laboradors del Museu d'Història de Catalunya (2013). *Real Monestir de Santes Creus* [web en línia]. Museu d'Història de Catalunya. [Data de consulta: 8 de Maig de 2013].
<<http://www.en.mhcat.cat/content/view/full/6086>>

Col.laboradors del Patrimoni arquitectònic de la Generalitat de Catalunya (2013). *Monestir de Santes Creus* [web en línia]. Servei del Patrimoni arquitectònic de la Generalitat de Catalunya. [Data de consulta: 8 de Maig de 2013].
<http://arquithp.cultura.gencat.cat/index.php?monument_inicial=822210>

Anatomia d'un Rei. Sense ficció (2003). Televisió de Catalunya, 12 setembre 2010.
<<http://www.tv3.cat/videos/3089930>>

Procedència de les imatges.

Imatge 1. Fotografies del llibre “*Barcelone et les grands sanctuaires catalans*”, de G. Desdevises du Dezert. Editat a París (Librairie Renouard, H. Laurens, éditeur) l'any 1913.

<<http://www.llibrevell.cat/wp/category/santes-creus/page/3/>>

Imatge 2. volta de creueria simple i sexpartita, esquema. Blog historia del arte

<<http://www.historiadelarte.us/gotico/caracteristicas-de-la-arquitectura-gotica/>>

Imatge 3. elements de suport arquitectònics. Blog

<<http://domingofg.blogspot.com.es/2010/01/actividades-gotico.html>>

Imatge 4. Sistemes de contrarest. Arcbotants i volta de creueria. Comunidad virtual de aprendizaje colaborativo.

<<http://www.educar.org/historia/espana/CastillayAragonEM.asp>>

Imatge 5. El transepto. Blog arte romanico.

<<http://rubenmiriam.blogspot.es/>>

Imatge 6. Santa maria del Mar, gòtic català. Web renttop apartments

<<http://www.renttopapartments.com/blog/tag/santa-maria-del-mar>>

Imatge 7. Planta model de monestir cister. Wikipedia, wikimedia commons

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/af/Planta_cister.svg>

Imatge 8, 9 i 10. Planta dels monestirs de Poblet, Vallbona i Santes Creus. Blog.

<<http://www.xtec.cat/cda-monestirs/patrinis/glossari/cat/m/glmon1.htm>>

Imatge 11. Rosassa i finestres de mig punt del mur est de l'església. Sònia Prieto

<<http://www.tinet.cat/portal/sheet-show.do?id=27609&ch=3>>

Imatge 12. Església de Santes creus. Façana. Galeria Monestirs Puntcat

<<http://www.flickr.com/photos/monestirspuntcat/5057011353/sizes/o/in/photostream/>>

Imatge 13. Església de Santes Creus. Nau central. Galeria Monestirs Puntcat

<<http://www.flickr.com/photos/monestirspuntcat/5057011827/sizes/o/in/photostream/>>

Imatge 14. tombes reials. Web museus de Catalunya. Galeria Monestirs Puntcat

<<http://www.flickr.com/photos/monestirspuntcat/5057012261/in/photostream/>>

Imatge 15. tomba de Jaume II i Blanca. Galeria Monestirs Puntcat

<<http://www.flickr.com/photos/monestirspuntcat/5057015457/sizes/o/in/photostream/>>

Imatge 16. Sepulcre Pere el Gran. Galeria Monestirs Puntcat

<<http://www.flickr.com/photos/monestirspuntcat/5057015253/sizes/o/in/photostream/>>

Imatge 17. Dormitori dels monjos. Blog CCSS

<<http://mpv-ccss.blogspot.com.es/2012/08/larquitectura-gotica-catalana-i-la-seva.html>>

Imatge 18. Claustre gòtic. Albert batlle rico. Blog.

<<http://500px.com/photo/13242725>>

Imatge 19. Templet lavatori dels monjos. Galeria Monestirs Puntcat

<<http://www.flickr.com/photos/monestirspuntcat/5057628936/sizes/o/in/photostream/>>

Imatge 20. Plànol actual de planta de santes creus. El romanico catalan. Web.

<<http://www.romanicocatalan.com/02dTarragona/Altcamp/Santescreus/Santescreuscat.htm>>

Imatge 21. Sala capitular. Por Panoramyx.

<<http://www.flickrriver.com/photos/tags/salacapitular/interesting/>>

Imatge 22. Sala capitular. Galeria Monestirs Puntcat

<<http://www.flickr.com/photos/monestirspuntcat/5057627490/sizes/o/in/photostream/>>

Imatge 23. Palau Reial. Wikipedia. wikimedia commons

<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monestir_de_Santes_Creus_-_Palau.JPG>

Imatge 24. Reconstrucció retaule Santes Creus. Galeria Monestirs Puntcat

<<http://www.monestirs.cat/monst/alcamp/cac01creuRE.htm>>

Imatge 25. La Resurrecció. Wikipedia, wikimedia commons

<<http://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:GuerauGener-ResurreccioCrist-7993.jpg>>

Imatge 26. Retaule a la catedral de Tarragona. Wikipedia, wikimedia commons

<http://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:Catedral_Tarragona_GuerauBorrassaretaule_santesCreus_0034.jpg>

Imatge 27. Talla de la Mara de Déu. Wikipedia, wikimedia commons

<http://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:AntoniCanetMareDeu_SantesCreus_3355buit.jpg>

Imatge 28. Foto aèria de Santes Creus. Museu D'Història de Catalunya.

<http://www.mhcat.cat/monuments/reial_monestir_de_santes_creus>